

Kutsala saygı: Kur'ân-ı Kerim özelinde bir değerlendirme

İsmail Albayrak

Doç. Dr., SAÜ İlahiyat Fakültesi

Özet

Kur'ân, Müslümanların hem ibadetlerinin hem de ahlak ve hukuk alanındaki düzenlemelerinin kaynağı olmuştur. Kur'ân'ın tefsiriyle ilgili müslüman müfessirlerin çabalarına bakıldığında, aralarında yorum farklılıkları gösterebilir de, genel olarak Kur'ân'ın metin içi ve dışı referansları çerçevesinde objektif bir anlayış geliştirmeye çalıştıkları rahatlıkla görülmektedir. Tefsirler, ilk bakışta tekrar gibi görünen çok sayıda yorum içinde değişik nüanslar barındırmakta ve her müfessirin tefsir metnini yeniden inşa etmede kendisinden bir şeyler kattığı görülmektedir. Farklılıklar arasında birliktelik, birlikteliğin içinde farklılıkların mütemediyen üretildiği Kur'ân tefsirlerinin sınırları çok net çizilmemiş fakat yapılan yorumların da bir şekilde kontrol edildiği sağlam bir gelenek oluşturmuştur.

Kur'ân'a, teorik bir malzeme yığını, anlamı araştırılan bir mevzu, bir nesne, ya da Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarına ait somut önerileri olmayan her hangi bir kitap olarak bakılamaz. Me'hazin kudsiyeti ve bu Yüce Kelam'ı doğrudan kaynağından alıyor gibi idrak etme Müslümanların gaye-i hayali olmalıdır. Ancak bu vesile ile gerçek anlamda kutsala saygı ve şaire hürmet duygusu geliştirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, Sünnet, kelim, tefsir, kutsal, hadis, nübüvvet, peygamber

Dini 'akıl sahiplerini kendi hür iradeleriyle dünyada salaha, ahirette felaha sevk eden, dünü, bugünü ve yarını aynı anda gören Rabbu'l-âlemin tarafından konulmuş İlâhî bir kanundur,' şeklinde tarif edersek, kabul etmeliyiz ki dinin emirlerinin küçüğü de büyüğü de daima çok kıymetlidir ve büyüktür.

Nihat Sami Banarlı, Yahya Kemal'in hatıralarını derlediği eserinde enteresan bir anekdot nakletmektedir. Her ne kadar söz konusu olay doğrudan konumuzla ilgili olmasa da, detaylar göz önüne alındığında son derece anlamlı olduğu görülecektir. Özetle, merhum Babanzade Ahmet Naim Efendi, Yahya Kemal'in *Tevhid-i Efkâr* dergisindeki yazılarında mevtaların arkasından okunulan duaları, mezar ziyaretlerine verilen önemi, İslâm'ın Osmanlı topraklarında Türklere has bazı yorumlarıyla ilgili değerlendirmelerini ciddi manada eleştirmekte ve bu tür yaklaşımların Abdullah Cevdet'in dinsizliğinden daha muzır bir tahrif olduğunu söylemektedir. Daru'l-Fünun'da geçen bu diyalogdan yaklaşık on üç sene sonra İstanbul'un Vefa semtinde karşılaşan ikili arasındaki konuşma ise oldukça farklıdır. Ahmet Naim 'bu tesadüf münasebetiyle Cenab-ı Hak'ka hamd olsun' diyerek söze başlar¹ ve kendisinde tarihi eserleri araştırma hissi uyandıran Yahya Kemal'in eski yazılarını yeniden derin bir zevkle okuduğunu belirterek konuşmasına şöyle devam eder: 'o yazıların bir şair fantezisi olmayıp hakikaten manevi birer ufuk olduklarına kail oldum. İşte bundan sonra, bu yüzden seni o vakit gücendirdiğime yandım ve bir daha görürsem isti'fâ'-yı kusûr (helallik isteme ve af dileme) etmeyi nezrettim. İşte azizim söyleyeceğim bu idi.'² Hem konuşup hem de ziyaretlerine devam eden ikili, Şehzadebaşı Camii'ne geldiklerinde, caminin arka kapısının üzerindeki Mustafa İzzet sülüsünü hayranlıkla seyredeler ve Ahmet Naim Efendi bu enfes sülüs hattıyla ilgili de mini bir değerlendirme yapar. Yahya Kemal, bu görüşmeden bir ay sonra Ahmed Naim Efendi'nin rahmet-i Rahman'a kavuştuğunu nakletmektedir.³

Yukarıdaki kısa anekdottan mülhem dinin ve dindarlığın şumûlü ve bu şumûl dairesinde inanan insanlara düşen vazifeleri kutsala saygı bağlamında ele alacağız. Şayet dini 'akıl sahiplerini kendi hür iradeleriyle dünyada salaha, ahirette felaha sevk eden, dünü, bugünü ve yarını aynı anda gören Rabbu'l-âlemin tarafından konulmuş İlâhî bir kanundur,' şeklinde tarif edersek,⁴ kabul etmeliyiz ki dinin emirlerinin küçüğü de büyüğü de daima çok kıymetlidir ve büyüktür. Bu neden-

1. Yahya Kemal uzun süre Avrupa'da kaldığı için kendisini göremeyeceğini düşünen Ahmet Naim önceki tartışmadan mütevellit hak-hukuk meselesinden dolayı helallik almak adına bu tür bir cümleyi kullanmaktadır.

2. Hatıratın tamamı için bkz. Nihat Sami Banarlı, *Ahmet Naim bey'e ait bir hatıra*, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul: Kubbealtı Yay 2008, ss. 111-122.

3. Banarlı, a.g.e., 118.

4. Daha şumullü bir tanım için bkz. Fethullah Gülen, *İslâm'a İcmali Bakış*, [http://sonsuznur.net/fethullah-gulen-ruhumuzun-heykelini-dikerken-serisi/25-fethullah-gulen-kendi-dunyamiza-dogru/5342-fethullah-gulen-kendi-dunyamiza-dogru-İslâma-icmeli-bir-bakis-\(1\).html](http://sonsuznur.net/fethullah-gulen-ruhumuzun-heykelini-dikerken-serisi/25-fethullah-gulen-kendi-dunyamiza-dogru/5342-fethullah-gulen-kendi-dunyamiza-dogru-İslâma-icmeli-bir-bakis-(1).html): Din-i hak, insanı yanıltmayan biricik nizam ve insana dünyevî-uhrevî yeni ufuklar açan enginlerden engin bir vaz'-ı ilâhidir. Bu lâhûtî sisteme itikadi buudları itibarıyla din, ameli yönleri açısından şeriat, içtimai fonksiyonları zaviyesinden de millet denir ki, biz "Millet-i İslâmiye" dediğimizde bu mânâları kastederiz. Aslında bir şeye ne şekilde inanılmışsa bütün hareket ve faaliyetler de o inancın ruhuna uygun cereyan eder ve hey'et-i içtimaiye de işte bu tür tavır, davranış ve aktivitelerle şekillenir. Bu itibarla da, sağlam iman eden ve imanını salih amellerle tabiatının bir derinliği hâline getiren her mü'min, hakikat aşığı, hakperest, adil, dürüst, emin, güzel ahlak örneği, ilim ve mârifet yolcusu, dinin cazibe-i kudsiyesine sımsıkı bağlı ve milletlerarası muvazenede hâkim bir unsur olma tutkusuyla oturup kalkar/oturup kalkmalıdır ve bu mefkûreyi gerçekleştirmeden de bir an geri durmamalıdır.

le her bir emir ciddiyetle ele alınmalı ve hassasiyetle uygulanmalıdır. Dinin çok önemli dinamiklerinden birisi de şaire hürmet ve kutsala saygıdır. Kur'ânî ifadeyle belirtecek olursak şair, gerçek kulluğun bizzat kendisidir: 'Bu böyledir. Artık kim Allah'ın şairini tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır' (Hacc, 22:32). Şair kelime olarak Allah'ı (cc) hatırlatan alametler ve nişaneler anlamına gelse de daha geniş anlamıyla doğrudan doğruya İslâmiyet'in hükümlerinin toplumsal hayata yansıyan sembollerinin tümüdür. Şair bir manada gerçek İslâmi tevhide, kendisine sahip çıkmakla elde edeceğimiz can damarlarımızdır. Bu hususun mefhumu muhalifini ise şu şekilde özetleyebiliriz: Şearin tahribi dinin tahribine götürür ki, hafızanallah, neticede ne dünya salahu ne de ahiret felahından bahsetmek mümkündür.

Şair ve kutsalın çağdaş dönemde sıkça kullandığımız karşıtı ise profan⁵ kelimesidir. Bu ifadenin semantik haznesinde mündemiç olan kutsal olmayan, dindışı ya da seküler gibi anlamlar, kutsalın alanını kavrama hakkında daha sağlıklı bilgi vermektedir. Her ne kadar İslâmi açıdan doğrulamak mümkün olmasa da, her şeyin kutsal ve kutsal olmayan tarzındaki Durkheim'le hız kazanan ayırıştırma ameliyesi, dinle bağın giderek azaldığı 19. ve 20. yüzyıllarda, zaman ve mekânın da bu şekilde tavsifiyle muasır tartışmaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle dünyayı profan, ahireti de tamamen kutsal kabul eden düalist yaklaşımlar maalesef meseleyi daha karışık bir hale getirmektedir. Hâlbuki Bediüzzaman Hazretlerinin enfes bakış açısıyla belirtilecek olursak dünya bir yüzüyle profan olsa da diğer iki yüzüyle (Esmâ-i İlahîye'nin mazharı ve ahiretin tarlası olarak) kutsalın ve şearin meşheri durumundadır.⁶ Üstadın anlayışından çok uzak olsa da, Durkheim'in keskin profan ve kutsal ayırımını telafi adına Tillich, din dışı alanın zamanla daraldığı, kutsalın alanının ise genişlediğini belirterek pek çok profan fenomenin geçen zamanla birlikte dinileştiğini söylemektedir.⁷ Bu iddiası ile Tillich'in kutsalı mutlaklaştırarak profana ait tüm alanı buharlaştırması ve böylece her seküler fenomeni potansiyel olarak kutsal addetmesi konuyu daha da karmaşık hale getirmiştir. Söz konusu iddia, seküler batı toplumlarının din-devlet ayrımı ilişkisinde kendisine bir yer bulsa da İslâmi açıdan sorgulanmaya açık bir husus olduğunu belirtmekte fayda vardır.

*Bediüzzaman
Hazretlerinin
enfes bakış
açısıyla
belirtilecek
olursak dünya bir
yüzüyle profan
olsa da diğer iki
yüzüyle (Esmâ-i
İlahîye'nin
mazharı ve
ahiretin tarlası
olarak) kutsalın
ve şearin meşheri
durumundadır.*

5. Profan kelimesi latince profanus'tan gelmektedir. Pro 'önce' anlamına gelirken fanum da 'mabed' manasındadır. İkisi birlikte mabedin önüne temiz bir şekilde gelmeyen ya da ruhi-manevi bir disiplinden geçmeden gelen kimseye denir (Lutz Wiederhold, 'Profane and Sacred', Encyclopedia of Qur'an).

6. Hem dünyanın iki yüzü var, belki üç yüzü var: Biri, Cenâb-ı Hakkın esmâsinin aynalarıdır. Diğeri ahirete bakar, ahiret tarlasıdır. Diğeri fenâya, ademe bakar. Bildiğimiz, marzî-i İlahî olmayan, ehl-i dalâletin dünyasıdır. Demek, Esmâ-i Hüsnânın aynaları ve mektubat-ı Samedâniye ve ahiretin mezraası olan koca dünya değil; belki ahirete zıt ve bütün hatîâtın menşei ve beliyâtın menbaı olan, dünyaperestlerin dünyasının, âlem-i ahirette ehl-i imana verilen sermedi bir zerresine değmediğine işaretir (Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, (24. Söz), 571-2. Bu konu 24. Mektup Birinci Makam ve 32 Söz 2. Mevkiye de geçmektedir).

7. Klaus Otte, 'Sacred and Profane', Encyclopedia of Christianity Online.

*Kutsal fiiller ise
oruç, namaz,
zekât vermek ya
da hacca gitmek
gibi pek çok
ibadet-u taati
içine alır. Hatta
Cenab-ı Hak'la
olan irtibatından
dolayı Allah'ın
sevgili kulu ya da
velisi tabirleriyle
tavsif ettiğimiz
maneviyat
büyüklerini
de kutsalın
çerçevesine
yerleştirmek
mümkündür.*

Kur'an ve sünnet açısından meseleye bakıldığında kutsalın zaman, mekân, fil ve şahıslarla ilgili pek çok boyutuyla karşılaşmak mümkündür. Kutsal ya da şeair, Kur'an'da genelde hrm (haram, harem), kds (kudus, mukaddes, kuds) ve hll gibi kelime kök ve türevlerinden oluşan söz dağarcığıyla belirtilmektedir. Mekan açısından dikkate şayan kulanımlar arasında Kabe'nin kudsiyetini ifade eden el-mescidu'l-haram (2:144, 149-150), el-beytu'l-haram (5:2, 97), Kabe'nin çevresini kuşatan alanın kutsallığını belirten harâmen âminen (28:57; 29:67), Arafat ile Mina arasında, Müzdelife'nin sonunda Kuzah tepesinin civarını belirten el-meş'aru'l-haram (2:198)'ı zikretmek mümkündür. Elbette ki kutsal mekânlar bunlarla sınırlı değildir. Allah Resulü'nün şehri Medine, Mirac'ının otağı Beytu'l-makdis (Kudüs), ardu'l-mukaddes (Kubbetu's-sahra ve etrafı), ve Mekke'deki Safa ve Merve tepeleri de burada zikre değer kutsal mekanlardandır. Kutsal zaman dilimleri ise, Hac mevsimini anlatan eş-şehru'l-haram (2:194, 217; 5:2, 97) ve çoğul haliyle eşhuru'l-hurum (9:36) gibi terkiplerde görmek mümkündür. Bunların yanı sıra Ramazan ayını ve dini bayramları ifade eden pek çok terimle de karşılaşmaktadır. Kutsal zaman dilimlerinin sayısını çoğaltmak mümkündür, fakat konu bu olmadığı için burada ilave bir açıklamaya gerek görmüyoruz. Kutsal durum ve halleri ifade sadedinde abdestli olmak, muayyen ibadet ve ameller için niyet edilmesinin gereğini de bu kategoride değerlendirebiliriz. Hatta ihramlı halde iken caiz olmayan avlanma, elbise giyme ya da koku sürünme gibi hususlar da doğrudan doğruya ihramın kudsiyetini ihlal etmemek içindir.

Çağdaş dönemde üzerinde çok sık durduğumuz "helal et" meselesi de kutsalla doğrudan ilişkilidir. Çünkü yediğimiz etin durumu ve onu diğer etlerden ayıran temel unsur Yaratıcı'nın istediği ölçülerde kesilip hazırlanmasıyla ilişkisidir. Kutsal fiiller ise oruç, namaz, zekât vermek ya da hacca gitmek gibi pek çok ibadet-u taati içine alır. Hatta Cenab-ı Hak'la olan irtibatından dolayı Allah'ın sevgili kulu ya da velisi tabirleriyle tavsif ettiğimiz maneviyat büyüklerini de kutsalın çerçevesine yerleştirmek mümkündür. Özetle kutsal ve şeair, kıldığımız namazdan tuttuğumuz oruca kadar, yöneldiğimiz kiblede camimizin mihrab ve minaresine kadar, kendilerine hürmet gösterdiğimiz sahabe efendilerimizden Selef-i Salihin'in büyük imamlarına kadar pek çok değeri muhtevi geniş bir alanın adıdır. 'İman'ın nişanı Ensar'ı sevmek, nifakın alameti ise Ensar'a buğz etmektir'⁸ ya da 'Ashabıma sövmeyin, Ashabıma sövmeyin...' diyen Yüce Nebi, kutsalın ve şeairin korunması konusundaki hassasiyetini ne kadar güzel ifade eder. Mikdad b. Esved'e (köleliğine telmihen) 'şu adam' şeklinde hitap eden oğlu Abdullah b. Ömer için

8. Buhari, *Sabih*, Babu alametu'l-ıman hubbu'l-ensar, I.27.

9. Muslim, *Sabih*, Babu tahrımı sebbi's-sahabeti (rah), XII.369.

Hz. Ömer'in da'ûni akta' lisânehu '(eğer özür dileyip helallik almazsan) bırakın dilini keseyim de bundan sonra kimse Rasulullah'ın Ashabına kötü söz söylemesin...'¹⁰ ifadesi ise, Rehberinden (asm) kamilen tevarüs ettiği bu hassas anlayışı bütün canlılığıyla pratiğe aktarmasına harika bir misaldir.

Yukarıda da belirtildiği gibi küçüğü de büyüğü de muazzam kabul edilen İslâm'ın şear ve kutsallarının başında hayat kaynağımız Kur'ân-ı Kerim gelmektedir. Usûlcülerin tanımıyla Kur'ân-ı Azimüşşan 'Peygamberimize inzâl buyurulan, tevatüren nakledilen,

Mushaflarda yazılı bulunan ve tilavetiyle teabbüd olunan kelâm-ı mu'ciz ve nazm-ı celildir'.¹¹ Efradına cami, ağıyarına mani bu tarif Kur'ân'ın her yönüne şamil olsa da, konu umum için biraz daha iza-ha muhtaçtır. Kur'ân-ı Kerim, diğer İlahî kitapların aksine, kendisinin farkında ve kendisine doğrudan referansta bulunan yegâne vahiydir. Cenab-ı Hakk'ın son gönderdiği mesaj olması hasebiyle de Allah Teâlâ'nın hiç solmayan ezeli ebedi kelimidir. Yine Üstad Bediüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle belirtecek olursak, âlem-i şhadette âlem-i ğaybın (biricik) lisanıdır. Varlığımızı önceleyen varlık sebebidir. Kur'ânî ifadeyle (ölmüş kalplerimize) hayat bahşeden bir ruhtur. İçerisinde 700'den fazla zikredilen tedebbür, tezekkür, tefekkür, teakkul ve tefakkuh gibi kavramlarla hayatımızın anlamını, varlığın gayesini gösteren dört başı mamur bir reçetedir. Kur'ân-ı Kerim, bir faninin hem dünyada hem de ukbada mesut yaşaması hususunda ihtiyaç duyduğu tevhid, nübüvvet, haşr, adalet ve ahlak anlayışının hakiki kaynağıdır. O bir kitab-ı hikmet, şeriat, zikir, fikir, şükür ve şifanın bizzat kendisidir.¹²

Kur'ân'ın bu merkezi konumundan ötürü Kur'ân'ın mübelliği (asm) 'sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreten'dir' buyurmaktadır. Başka bir hadisinde ise 'Ümmetimin en hayırlı ibadeti Kur'ân okumaktır' diyen büyük Peygamber 'Allah'ın kelimasının diğer kelimalara üstünlüğü, benim diğer mahlûkata karşı üstünlüğüm gibidir'¹³ şeklindeki özlü ifa-

*Kur'ân-ı Kerim,
diğer ilahi
kitapların aksine,
kendisinin
farkında ve
kendisine
doğrudan
referansta
bulunan yegâne
vahiydir. Cenab-ı
Hakk'ın son
gönderdiği mesaj
olması hasebiyle
de Allah Teâlâ'nın
hiç solmayan ezeli
ebedi kelimadır.*

10. Kadı İyaz, Şifa, II.310. Bu rivayetini başka bir versiyonunda ise 'aleyye nezrun in lem akta' lisanehu' denilmektedir.

11. Subhî es-Sâlih, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1965, 21.

12. Bediüzzaman Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, (Ondördüncü Reşha, İkinci Katre).

13. Suyuti, İtkan, I.325. Kur'ân okumanın ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermesi açısından hadis kitaplarında zikredilen onlarca hadisten bazıları şu şekildedir: "Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğrendir" (Buhari, Fedailü'l-Kur'ân, 21); "Kur'ân okuyun! Zira Kur'ân, kıyamet günü okuyana şefaâtçi olarak gelir" (Müslim, Müsafirün, 252); "Kim Kur'ân'ı okur, ezberler, helâl kıldığı şeyi helâl kabul eder, haram kıldığı şeyi de haram kabul ederse Allah, o kimseyi Cennet'e koyar. Ayrıca hepsine Cehennem şart olmuş bulunan ailesinden on kişiye şefaâtçi kılınır" (Tirmizi, Sevâbü'l-Kur'ân 13); "Kim gece on âyet okursa gafillerden sayılmaz. Yüz âyet okuyan kânitinden, bin âyet okuyan ise mukantarından sayılır" (Ebû Davud, Salât, 326); "Kur'ân-ı Kerim'i maharetle okuyan bir insan, Kirâmen Kâtibin melekleri seviyesinde olur. Onu o seviyede beceremeyen fakat halis bir niyet ile okumağa çalışan, okurken de kem küm edip dili dolaşan ve Kur'ân'ı okumak ona zor geldiği halde okuyan insana da iki sevap vardır" (Buhari, Tevhid, 52); "Kur'ân-ı Kerim'den tek bir harf okuyana bile bir sevap vardır. Her hasene on misliyle değerlendirilir. Ben "Elif lâm Mîm" bir harf demiyorum. Aksine "Elif" bir harf, "Lâm" bir harf, "Mîm" de bir harftir" (Tirmizi, Sevâbü'l-Kur'ân, 16); "Ümmetimin en faziletli ibadeti Kur'ân okumaktır" (Münavi, Feyzül-Kadir, 2/44); "Oturup, Allah'ın kitabından bir âyeti anlamın, senin için yüz rekât (nâfile) namaz kılmandan daha hayırlıdır." (İbn Mâce, Mukaddime, 16) <http://www.hikmet.net/icerik/4500/kur-an-i-kerim-i-okuma-adabi>.

'Kur'ân'a saygı gösteren Allah'a saygı göstermiştir. Kur'ân'a değer vermeyen Allah'ın hurmetini ihlal etmiştir'

deleriyle de İslâmi duyarlılığın en can alıcı noktasına vurgu yapmaktadır. Peygamber Efendimiz (asm) günlük hayatımızda göz ardı etmememiz gereken Kur'ân'la münasebeti, mübarek tavsiyeleriyle devamlı öne çıkarmakta, bazen kuvvetli irtibatın neticesini bazen de irtibatsızlığın akıbetini hatırlatarak inanan insanların konumlarını defâatle gözden geçirmeleri hususunda onları uyarmaktadır. Mesela, Kur'ân okumanın faziletini göstermesi açısından okuyan ve okuyamayan müminler arasındaki teşbihi de kayda değer bir konudur: 'Kur'ân okuyan mümin narenciye gibidir. Kokusu da tadı da hoştur. Kur'ân okuyamayan mümin ise hurma gibidir. Kokusu yoktur ama tadı çok hoştur...'.¹⁴ 'Hanelerinizi namaz ve Kur'ân okuyarak nurlandırınız' hadisi ise gerçek aydınlığı ve ışığın hakiki kaynağını göstermesi açısından oldukça manidardır. Büyük âlim Suyuti, Ulumu'l-Kur'ân'a dair kaleme aldığı meşhur eseri İtkan'da Kur'ân-ı Kerim'in tilavet adabıyla ilgili hususi bir başlık açmış (fi âdâbi tilavetihi ve tâlihi) ve kendi ifadesiyle pek çok meseleyi anlayacağımız şekilde bizlere aktarmıştır. Suyuti, Âl-i İmran suresinin 113. ayetinde zikredilen 'Allah'ın ayetlerini gece gündüz tilavet ederler' ifadesinin gölgesinde hangi sıklıkta, hangi durumda, nasıl bir konumda ve ne miktarda Kur'ân okunması gerektiğiyle ilgili enfes detayları okurla paylaşmaktadır. O, Kur'ân tefsirine giriş mahiyetinde ele aldığı bu eserde böyle bir bölüme yer vererek bizlere Allah'ın kelimasına gereken itina-yı göstermediğimiz takdirde, O'nu anlayamayacağımızı açık bir şekilde anlatmaktadır. Bu nedenle Kur'ân algımızla doğrudan irtibatlı olan bu bölümün eserde geniş bir şekilde yer alması, kesinlikle bir abartı ya da fazlalık olarak algılanmamalıdır.

Selefin felsefesinde ve hayat tarzında 'Kur'ân'a saygı gösteren Allah'a saygı göstermiştir. Kur'ân'a değer vermeyen Allah'ın hurmetini ihlal etmiştir'¹⁵ ilkesi önemli bir düsturdur. Hal böyle olunca O'nu en güzel bir şekilde okumak için tecvidi ilmî bir disiplin haline getiren Müslümanlar, farklı okuyuş tarzlarıyla da (hızlı, orta, yavaş okumalar gibi) okurun duygu ve düşüncelerini yönlendirecek etkileri ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda en güzel örnek yine Rasulullah (asm)'dir. Sözgeçimi, Ümmü Seleme Hazretleri, Efendimiz (asm)'in kıraatını şu şekilde tarif eder: 'Hz. Peygamber'in kıraatı, müfesser (açık bir tilavettir), (şiir gibi değil bilakis her harfin hakkını veren) harf harf bir okuyuştur'.¹⁶ Bu hadisle, her harfi ayrı bir sevaba vesile olan Kur'ân'ın en küçük birimleri olan harflerinin tınısını derunumuzda hissedede hissedede okumanın ayrıcalıklı yönünü de öğrenmekteyiz. Özellikle ritimli okumalarda ve Kur'ân'ın daha doğrusu Arapça'nın bizzat kendisinden kaynaklanan ses ve söz uyumu neticesinde okur, Kur'ân'ı okurken farklı yerlerde farklı

14. Mansûr b. Ali Nâsîf, *et-Tâc el-Câmi' li'l-Usûl-i fi Ebâdisi'r-Rasûl*, İstanbul: Pamuk Y, IV.3-7.

15. Mahmud Ayoub, *The Qur'an and Its Interpreters*, Albany: New York Press 1984, I.11.

16. Suyuti, *İtkan*, I.326.

boyutlar yakalayacaktır. Bu tecrübe sadece Kur'an'ın manasını bilenlerle sınırlı değildir. Kur'an'ı Arapça okuyan fakat manasını anlamayan milyonlarca müslüman için de geçerlidir. Yalnız Kur'an kelimelerini anlayanların bu süreçte daha nasipli olduğu da bir gerçektir.

Kur'an'ın tebliğcisi gibi, rahmet ayetlerinde durup (vakfu'l-güfran) Kur'an'ın sahibinden rahmet dilemek, azap ayetlerinde durup, O'nun azab'ından yine O'na sığınmak, tekbirlerde tekbir, tehlillerde kelime-i tevhidler getiren mümin canlı ve aktif bir Kur'an okuma sürecine dahil olur. Kur'an-ı Kerim'in bu aktif okunuşuyla ilgili Ebu Davud ve Tirmizi'nin Sünen'lerinde zengin rivayetler vardır: 'Tin suresini baştan sona okuyan birisi son ayetteki "Allah (cc), hakimlerin hâkimi değil midir" şeklindeki ifadeden sonra "evet ben de buna şahitlik edenlerdenim" desin', 'Kıyamet suresini okumayı bitiren kimse son ayetindeki "Bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye kadir olmaz olur mu" ifadesinden sonra "evet" desin', Murselat suresinin son ayetindeki 'Artık bu Kur'an'a da inanmazlarsa, hangi söze inanırlar acaba?' ifadesine karşılık da "Allah'a iman ettik" deyin' emri, Resul-ü Ekrem Efendimiz'in A'la suresini okumaya başladığında subhane Rabbi'ye'l-a'la diyerek O'nu (cc) Kur'an'ın buyruğu istikametinde tenzih ve temcid etmesi,¹⁷ bu rivayetlerden sadece birkaçıdır. Konuyla ilgili İmam Tirmizi, Rasulu's-sekaleyn Efendimiz'den (asm) Cabir rivayetiyle çok önemli bir hadis nakletmektedir. Kısaca, Sahabe'nin yanına gelen Allah Resülü (asm), onlara Rahman suresini baştan sona kadar okur. Sahabenin sessizliğini görünce de 'Bu sureyi -biraz önce- cinlere okudum, sizden çok daha güzel bir şekilde sureye karşılık verdiler. Onlara ne zaman "O halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?" ayetini okusam, onlar da hep bir ağızdan koro şeklinde "Evet Ya Rabbi! Senin hiç bir nimetini yalanlamıyoruz, sonsuz hamd Sana olsun diyorlardı"¹⁸ buyurmuştur.

Kur'an-ı Azimüşşan'ın aktif okunuşuyla ilgili seleften gelen bir başka incelik de bazı Kur'ânî ayetleri okurken edeben sesin kısılması tavsiyesidir. Burada ses ve mana ilişkisinin kendisini açık bir şekilde ortaya koyduğu ayetlere örnek olarak Tevbe suresi 30. ayeti 'Yahudiler: "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da "Mesih, Allah'ın oğludur." dediler.' ile Maide suresi 64. ayeti 'Yahudiler: "Allah'ın eli bağlıdır." dediler. Hay kendi elleri bağlanasılar!...' verilebilir.¹⁹ Kur'an'ın her bir ayeti Allah'ın (cc) Hz. Peygamber'e gönderdiği vahiy ürünüdür, bununla birlikte Kur'ân'daki kıssalarda geçen diyaloglarda da görüleceği gibi bazen Hz. Musa'dan bazen de Firavun'dan nakil yapılabilir. Bu sebeple Kelam'ın mana boyutu göz ardı edilmemelidir. Selef bu derin anlayışıyla

*Kur'an-ı
Azimüşşan'ın
aktif okunuşuyla
ilgili seleften
gelen bir başka
incelik de bazı
Kur'ânî ayetleri
okurken edeben
sesin kısılması
tavsiyesidir.*

17. Ebu Davud, *Sünen*, Babu ma yekulu'r-raculü fi rukuhi ve sucüdihi (hadis no: 873), babu'd-dua fi's-sucüd, II.223, babu mikdari'r-ruku' ve's-sucüd (hadis no: 887), babu'd-dua fi's-salat, (hadis no: 883); Tirmizi, *Sünen*, (hadis no: 3344).

18 Tirmizi, *Sünen*, Tefsiru'l-Kur'an, babu sureti'r-Rahman, (hadis no:3287).

19 Suyuti, *İtkan*, I.335.

Müslümanların
şuur altı
müktesebatını
açık bir şekilde
yansıtan
bismillâh,
elhamdulillâh,
inşâllâh, mâşallâh
vb. birçok deyim,
Kur'ân'ın
birbirlerinden
farklı dilleri
konuşan
müslüman
toplumların
hayatındaki
yerini göstermesi
açısından oldukça
önemlidir.

halefe edebi de öğretmektedir. Evet, Kur'ân sadece iki kapak arasına sıkıştırılmış bir kitap değil bilakis inanan insanların arınmasına vesile olacak yüce bir kelâm'dır. Bu sebeple müminin O'nunla irtibatı, kuru bir roman okuru ilişkisinden ziyade varoluşsal ve kesintisiz bir süreçtir. Kur'ân hayatın tam merkezinde ve bütün yaşamı etkileyen, değiştiren ve dönüştüren bir kuvvettir. Hatta günlük yaşantılarında bile vulgarize gibi görünen fakat Müslümanların şuur altı müktesebatını açık bir şekilde yansıtan bismillâh, elhamdulillâh, inşâllâh, mâşallâh vb. birçok deyim, Kur'ân'ın birbirlerinden farklı dilleri konuşan müslüman toplumların hayatındaki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Suyuti, Efendimiz'in arza-i ahire'de Cebrail'le birlikte okudukları mukabeleye istinaden İmam Ebu Hanife'nin, bir müslümanın asgari yılda iki defa Kur'ân-ı Kerim'i hatmetmesi gerektiği görüşünden bahsetmektedir.²⁰ Ona göre bir müslüman ancak bu şekilde Kur'ân'ın hakkını yerine getirmiş olur. Başka bir yaklaşıma göre ise, bazı kimseler, en az üç gün ve en fazla da 40 günü geçmeyecek bir zaman diliminde hatim yapılmasının gerekliliğini savunmaktadır.²¹ Suyuti'nin çok üzerinde durduğu bu konuda en sağlıklı yaklaşım ise, rakamlardan ziyade kişinin sürekli Kur'ân-ı Kerim'le irtibatlı olması meselesidir. Hüzünle inen Kur'ân'ın hüzünle okunması ise müminin Kur'ân'la olan ilişkisinde farklı bir boyutu göstermektedir. Burada İbn Mesud (ra)'ın kıraatı üzerine gözleri yaşaran Peygamber Efendimiz'in tutumunu hatırlatmakta fayda vardır. 'Ağlayamıyorsanız ağlar gibi yapın' derken de Efendimiz (asm), Kur'ân'la bulunduğunuzda huşu atmosferine girme hususunda elinizden gelen bütün cehd u gayreti gösterin, demektedir.²² Maide suresinin 118. Ayetini, 'Eğer onları cezalandırırsan, şüphe yok ki onlar Sen'in kullarıdır. Onları affedersen, aziz-u hakîm (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) ancak Sen'sin', Ümmetinin selameti adına namazında sabaha kadar bu ayeti tekrar eden Yüce Nebi'nin buğulu gözlerini de unutmamak gerekmektedir. Yoksa Kur'ân okurken ağlayın emri (haşa) münafıklık yapın şeklinde anlaşılmalıdır. Söz konusu kalp sukûnetinin belli başlı adımları ise, kibleye yönelilerek, huşu ve huzurla, derin bir vecd, sekinet ve vakarla Kur'ân okumaktan geçmektedir. Hatta başların biraz öne eğik olması²³ tavsiye edilerek tevazu boyutu da haşyetin bir parçası haline getirilmiştir.

Maneviyat dolu bu atmosfere fiziki temizlik de eşlik etmektedir. Hz. Ali'den gelen bir rivayete göre Kur'ân lafızlarının sese dönüştüğü ağızların tazim ve tathiri adına misvaklanması (fırçalanması) sünnettir. Hatta Bezzar'ın merfu rivayetinde 'ağızlarınız Kur'ân için yollardır, bu nedenle

20 Suyuti, *İtkan*, I.327.

21 Suyuti, *İtkan*, I.327.

22 Suyuti, *İtkan*, I.335.

23 Suyuti, *İtkan*, I.329.

misvakla o yolları güzelleştiriniz' buyrulmaktadır. Kur'ân okumaya başlayan kimse herhangi bir sebepten ötürü kıraatına ara verdiyse yeniden başladığında tıpkı besmele ve istiazeyi tekrarı gibi dişlerini de misvaklaması gerektiği tavsiye edilmektedir.²⁴ Kur'ân tilaveti doğrudan Rabbulalemin ile muhatap olma anlamına geliyorsa –ki bunda hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır- ara verilip tekrar dönüldüğünde huzurun ve kelamın hakkı için yeniden maddi ve manevi bir temizliğin gerekliliği izahtan varestedir.

İslâmî gelenekte bunlarla ilgili rivayetleri çoğaltmak mümkündür, fakat biz burada vahiy ortamını vahyin tebliğcisinin yanında teneffüs etmiş bir fazilet ve iffet abidesinin ilerleyen yaşlarında Kur'ân'a karşı tutumunu güzel bir şekilde gösteren şu örnekle yetinmeye çalışacağız. Kurtubi'nin kaydettiği rivayete göre: 'Hz. Aişe (rah) yatmadan önce sıklıkla 'Mecîd'i getirin' derdi. Mushaf ona getirilir, o da Mushaf'ı alır ve göğsünün üzerine bastırır, onunla uyur, onunla kendini teselli ederdi.'²⁵ Görüldüğü üzere sahabe sadece kıraat ya da tilavet ile değil, Kur'ân'ın yazılı olduğu Mushaf'la bile tazimkar ve hürmetkâr bir ilişki içindeydi. Bununla birlikte Mushaf'a dokunmanın bile bir adabı, erkânı olduğu kadim dönemden günümüze vurgulanan bir husustur. Öncelikle Kur'ân okuru (kâri) abdestli olmalı, her türlü necasetten uzak durmalıdır. Klasik kaynaklarımızda elbisenin yeni ile Kur'ân-ı Kerim'i tutmanın mekruh olduğu çünkü yen'in insanın eline tabi olduğuna dair önemli tartışmalar vardır. Bu sebeple Mushaf'ı eline alacak şahıs, zihnen, fikren, ruhen ve bedenen dupduru bir hale gelmelidir. Pak bir mekân'da Kur'ân okumalıdır. Mescit ve camiler bu hususta en güzel yerlerdir. Mabetlerin yanısıra haneleri de Kur'ân'ın nurefşan tilavetinden mahrum etmemelidir. Her yerde Kur'ân okunmalı, çünkü evrad-ü ezkar'ın en kıymetlisi O'dur. Ancak, klasik kaynaklarımızda banyo, ahır ya da değirmen gibi yerlerde farklı maslahatlara binaen Kur'ân okunmaması edep ve kutsala saygı açısından tavsiye edilmiştir.

Zaman açısından her hangi bir şekilde sınırlandırılmaması gereken Kur'ân tilavetinin, özellikle geceleri, Perşembe ve Cuma akşamları, akşam ile yatsı namazları arasında okunması gibi seleften gelen çok fazla tavsiye vardır. Hatta selef âlimleri, Kur'ân'ı hatmetme zamanlarını da kışın gecenin başlangıcına, yaz aylarında ise gündüzün başlangıcına denk getirmenin müstehab olduğunu söylemektedirler. Burada mutlak mana da bir zaman belirlemeden ziyade seleftin Kur'ân'la ilgili en küçük detaya

*Kur'ân okuru
abdestli olmalı,
her türlü
necasetten uzak
durmalıdır. Klasik
kaynaklarımızda
elbisenin yeni
ile Kur'ân-ı
Kerim'i tutmanın
mekruh olduğu
çünkü yen'in
insanın eline tabi
olduğuna dair
önemli tartışmalar
vardır. Bu sebeple
Mushaf'ı eline
alacak şahıs,
zihnen, fikren,
ruhen ve bedenen
dupduru bir hale
gelmelidir. Pak bir
mekân'da Kur'ân
okumalıdır.*

24. Suyuti, *İtkan*, I.329.

25. Kurtubi, *el-Câmi' li-Abkâmi'l-Kur'ân*, Kahire: Mektebetü'l-Arabiyye 1967, XI.283 (Kurtubi bu anlatımı Tâhâ suresinin 83. ayetinin tefsiriyle ilgili açıklamalarında zikretmektedir).

26. Baberti, *el-Âneye fi Şerbi'l-Hidaye*, I.272. Burada kısa da olsa bir hatırlatma yapmak isteriz. Çağdaş dönemde bazı kişiler insan elinin canlı, yenin ise cansızlığına vurgu yaparak söz konusu karşılaştırmanın anlamsızlığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Halbuki seleftin burada dikkat çekmeye çalıştığı nokta, el ile yenin karşılaştırılmasından ziyade Mushaf'ın hürmeti ve me'hazın kudsiyetiyle ilişkilidir. Bu sebeple Mushaf'a abdetsiz dokunmama konusundaki espriyi tam anlayamayan muasır entelektüellerin eleştirilerinin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

*Peygamber
Efendimiz (asm),
Cenab-ı Hakk'a
en sevimli amel,
her Kur'ân
hatminden sonra
tekrar başlanan
okuma faaliyetidir,
buyurmaktadır.
Kur'ân, müminin
hayatta olduğu
müddetçe en
yakın dostu
ve en seçkin
muhatabıdır.*

bile ne kadar ehemmiyet verdiği hususu dikkat çekicidir. Hz. Enes'in her hatim sonu dost ve akrabalarını çağırıp beraber dua ettiğini ya da bazı tabiin imamlarının hatim günü oruç tuttuğunu bildiren rivayetler ise, konuyla ilgili hassasiyetin hangi düzeyde olduğunu göstermesi açısından zikre değerdir.²⁷ Bu çerçevede hatırlatılması gereken bir başka nokta da hadisin de belirttiği gibi el-hâll el-murtehil meselesidir. Kur'ân bir kez okunup kenara konacak bir kitap değildir. Bilakis O, her hatim sonrası tekrar başa dönerek defaatle tedebbür ede ede okunması gereken İlâhî bir Hitaptır. Bu nedenle Peygamber Efendimiz (asm), Cenab-ı Hakk'a en sevimli amel, her Kur'ân hatminden sonra tekrar başlanan okuma faaliyetidir, buyurmaktadır.²⁸ Kur'ân, müminin hayatta olduğu müddetçe en yakın dostu ve en seçkin muhatabıdır.

Farklı eserlerde de Kur'ân'la olan ilişkimiz bağlamında gündeme gelen bir diğer husus da, Kur'ân-ı Azimüşşan'dan ezberlenen sure ve ayetlerin (maalesef) unutulması meselesidir. Suyuti konuyla ilgili İmam Nevevi'den 'Ümmetimin bütün günahları bana gösterildi, Kur'ân'ın bir sure ya da ayetini ezberleyip de unutan adamıkinden daha büyüğünü görmedim' hadisini nakletmektedir.²⁹ Başka rivayetlere de yer veren Suyuti'nin vurgusundan da anlaşılacağı üzere Âyât-ı Beyyinat'ın unutulması aslında Kur'ân'la olan irtibatın zayıflaması ya da (Allah korusun) kaybolmasının tabii bir neticesidir. Düzenli Kur'ân okuyan müminlerin bu tür bir hastalığa düşer olmaları çok düşük bir ihtimaldir. Meseleyle ilgili daha calibi dikkat bir husus da, unutulmuş ezber konusunda 'unuttum' ifadesinden ziyade 'unutturuldum' kelimesinin kullanılması tavsiyesidir. Tabiri diğerle, Müslümanlar, Cenab-ı Hakk'ın bir ikramı neticesinde ezberledikleri sure ve ayetleri unuttum deme lüksüne sahip değildirler, çünkü bu üslûp sadece mahiyeti itibarıyla muallâ olan Kur'ânî mesajı karşı bir saygısızlık değil aynı zamanda mesajın hakiki sahibi Yüce Yaratıcı'ya karşı da hürmetsizliğin ifadesidir. Bu tür bir akıbeta karşı, Peygamberi ifadeyle belirtecek olursak, Kur'ân'ın hem manasına hem de lafzına azı dişleriyle yapışarak sahip çıkılmalıdır. Kur'ân ile irtibatımız açısından üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da, Kur'ân'ın ezberlenmesi ya da okunması, sadece Kur'ân'ın sıhhatli bir şekilde bize ulaşması değil, inanan insanların zihni yapısını şekillendirmesi ve zihinlerde ve kalplerde Kur'ân'la derin bir maneviyat ve vecdîn yakalanması gerçeğidir. Bu ilişki Müslümanlar için Kur'ân'ı diğer kitaplardan farklı kılmaktadır. O, kesinlikle bir antika eseri değildir. Her zaman ve zeminde müslümanın hayatına aktif ve kesintisiz şekilde yön veren canlı bir hitaptır. Bu nedenle müslüman 'Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin'³⁰ ayetindeki 'susmak'ı bile

27. Suyuti, İrkan, I.344.

28. Tirmizi, Kitabü'l-kıraat, (hadis no: 2949).

29. Suyuti, İrkan, I.327.

30. A'râf, 7:204

bu diyalogun bir parçası olarak algılar ve şuurlu bir şekilde onu dinler ve susar. Başka bir ifadeyle onun susmasında derin bir ubudiyet hissi ve aşkın bir bağlılık, itaat ve teslimiyet söz konusudur.

Kur'ân'la ilgili üzerinde durulması gereken bir başka husus da Kur'ân'ın dilidir. Müslümanlar, Kur'ân'ın dilini vücuttaki deri gibi gördükleri için Arapça'yı, Kur'ân'ın lâzım-ı gayr-i mufârik'ı olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle inanan insanların Kur'ân karşısındaki konumunu sadece onun okunmasıyla sınırlandırmak mümkün değildir. Müslümanlar Kur'ân'ı güzel bir şekilde yazmak için hat sanatını, en güzel baskısının yapılması için ciltçilik ve tezhib sanatını geliştirmişlerdir. Allah'ın (cc) Kelam'ı en güzel bir şekilde yazılmalıdır. Suyuti, İtkan'da bir alt başlık atarak Mushaf'a bakarak okumanın ezberden okumaktan daha faziletli olduğunu belirtir ve sebebini de şöyle izah eder: Çünkü Mushaf'a bakmak arzu edilen bir ibadettir, li-enne'n-nazara fihi ibadetun matlubetun.³¹ Ecdadın 'Kur'ân, Mekke'de nazil oldu, İstanbul'da yazıldı, Kahire'de okundu ve Semarkand'de yorumlandı' sözünü doğru çıkarmak uğruna harcadığı çaba izahtan varestedir.

Burada istidradi olarak bir konuyu açmakta fayda vardır. Matbaanın keşfinden çok uzun bir zaman sonra ecdadın Kur'ân Mushaflarının basımına müsaade etmesi, bazı kesimler tarafından yüzeysel bir şekilde eleştirilmektedir. Onsekizinci yüzyılda İstanbul'daki hattat ve mücellitlerin sayısının 90.000'e ulaştığı nazarı itibare alınırsa meselenin ekonomik boyutu göz ardı edilmeyecek bir önemi haizdir. İşin mali yanı bir tarafa ecdadın bu husustaki maneviyat televvünlü yaklaşımına kısa da olsa işaret etmek isteriz. Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen kırtas, kalem, midad vb. kelimeler ve nun harfi ki (Arap alfabesindeki şekli göz önünde bulundurulursa) sembolik olarak pek çok hattat tarafından divit hokkasına benzetilerek icra ettikleri mesleğe kozmolojik bir boyut katmışlardır. Bu son derece hassas mesleği (Kur'ân Mushaf'ı yazmak ve çoğaltmak/istinsah) uzun yıllar bir üstadın rahle-i tedrisinden geçerek öğrenmeleri, tıpkı hadis ve tefsir rivayetlerinde olduğu gibi üstad silsilelerini isnadla çoğu zaman Hz. Ali'ye kadar ulaştırmaları, Mushaf'ı yazarken bir meslek icraasından ziyade ibadet neşvesi içinde abdest alarak, namaz kılarak vazife yapmaları çok önemlidir ve bu mesleğin modern matbaanın kaba, profan, ekonomik kaygı endeksli ve seküler yüzüyle karşılaştırılması son derece anlamsız bir gayrettir. Ecdad ekonomik saiklerden ziyade, mazrufun yanısıra zarfa da verdikleri değerden dolayı batı kökenli modern matbaayı kendi bünyemize uygun hale getirmeden alma hususunda çok tereddüt etmiştir.³² Gaye tamamen şcaire ve kutsa-

Kur'ân'la ilgili üzerinde durulması gereken bir başka husus da Kur'ân'ın dilidir. Müslümanlar, Kur'ân'ın dilini vücuttaki deri gibi gördükleri için Arapça'yı, Kur'ân'ın lâzım-ı gayr-i mufârik'ı olarak kabul etmişlerdir.

31. Suyuti, İtkan, I.338.

32. İsmet Binat, Eski Kitapçılık Sanatlarımız, Ankara: Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları 1975, 76; Kemal Beydilli, 'Matbaa', DİA, XXVIII.108.

*Emevi'den
Abbasi'ye,
Selçuklu'dan
Osmanlı'ya
kadar bu hürmet
hüzmesinin
izlerini bugün
bile görmek
mümkündür.
Osman Gazi'nin
misafir olarak
kaldığı odada
asılı Mushaf'a
saygıdan dolayı
sabaha kadar
uyumaması,
Memlükler
döneminde
Devlet tarafından
desteklenen
ve kendilerine
medrese, hangah
ve tekke-
zaviyelerde
Kur'an tilaveti
için uygun ortam
hazırlanan âlim ve
karilerin sayısına
bakıldığında
bugün ne kadar
az Kur'an-ı Kerim
okunduğunun
farkına
varılacaktır.*

la saygı temellidir. Hatta, Kur'an yazmalarını yüksekte tutarak hürmetlerini göstermeye çalışmaları, evlerinde Mushaf için en mutena yeri belirlemeleri, gelinlik kadar güzel işlemeleri Mushaf'ın kılıfına ayırmaları, mazruf-zarf ayırımı tamamen ortadan kaldırmaktadır.³³ Birbirlerine verecekleri en özel hediye olarak Kur'an'ı seçmiş, düğünde dernekte itinalı bir şekilde hediye olarak takdim etmişlerdir. Emevi'den Abbasi'ye, Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar bu hürmet hüzmesinin izlerini bugün bile görmek mümkündür. Osman Gazi'nin misafir olarak kaldığı odada asılı Mushaf'a saygıdan dolayı sabaha kadar uyumaması, Memlükler döneminde Devlet tarafından desteklenen ve kendilerine medrese, hangah ve tekke-zaviyelerde Kur'an tilaveti için uygun ortam hazırlanan âlim ve karilerin sayısına bakıldığında bugün ne kadar az Kur'an-ı Kerim okunduğunun farkına varılacaktır. Maalesef şairin temelini oluşturan Kur'an sure ve ayetleriyle ilgili günümüz insanının sınır tanımazlığı ve Kur'ânî ifade ile belirtecek olursak ilhada varan (Araf, 7:180) aymazlığı pek çok kimseyi rencide etmektedir. Başta da belirtildiği üzere şairin küçüğü veya büyüğü yoktur, hepsi de büyüktür. Bakara Suresini dillerine dolayıp bakara-makara diyen ya da bu mübarek sureyi pervasızca 'sığır suresi' şeklinde adlandıran kimseler bilmelidir ki, dillerine doladıkları bu Sure-i Celil'e hakkında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen şu hadis umarım akıllarını başlarına getirmeye vesile olur: 'Bakara Suresi Kur'an'ın zirvesidir. Her bir ayeti seksen meleğin eşliğinde inmiştir. Arş-ı Azam'dan nebean eden Ayete'l-Kürsî de bu surede yerini almıştır.'³⁴ Bazı kaynaklarda Bakara Suresi ile ilgili merfu şu rivayet bulunmaktadır: 'Bakara, Âl-i İmran ve Nisa Surelerini isimleriyle belirtmeyin, onun yerine 'içerisinde Bakara kıssası geçen sure' deyiniz.'³⁵ Rivayetle ilgili farklı değerlendirmelerin varlığına rağmen kutsala karşı hassasiyeti göstermesi açısından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Daha da ilginç ise söz konusu surenin Yemame'de Müslümanlar tarafından parola olarak kullanılmasıdır ki sure'nin değerini göstermesi açısından kayda değer bir hadisedir.³⁶ Bu savaşta Müslümanların birbirlerine 'Ey Bakara Sûresinin sahipleri' ifadesini tekrar ettikleri söylenmektedir. Evet, Rabbî'min kelamı deyip hürmet gösteren, öpüp gözüne, yüzüne ve başına sürerek gönüllerini Kur'an iklimine açan bir nesille Kelam-ı ezeliyi profanlaştıran ve hafife alan talihsiz ve mirasyedi bir toplumu karşılaştırdırınca aradaki uçurum ürperti vericidir. Yeniden Kur'an'ın semaviliğini teneffüs etmek istiyorsak mutlaka O'nun maddi ve manevi mahiyeti ile ilgili bakış açımızı gözden geçirmemiz gerekmektedir.

33. Klasik tefsir usûlcülerimiz Mes'eleu fî Hukmin Teteallaku bi-İhtirâmi'l-Mushafi ve Tebcilihi ya da fasl fî âdâb-ı tilâvetihî ve tâlihi başlıklı bölümlerde konunun önemini dile getirmişlerdir. (Zerkeşi, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut: Dârul-Ma'rife 1990, II.107; Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut: Dâr-u İbn Kesir 1993, I.324).

34. Suyûtî, İtkân, I.41.

35. Suyûtî, İtkân, I.60.

36. İsmail Albayrak, 'Erken Dönem Kurrâlarla İlgili Oryantalistik Bakış Açısının Eleştirel Değerlendirmesi,' Marife, 4, (2004), 146.

Medeniyetimiz, sadece Kur'an'ın yazımıyla ilgilenmemiş, O'nun ezberlenilmesi ve hafızalarda korunması üzerinde de hassasiyetle durmuştur. Yürüyen Kur'an olan Allah Resülü'nden (asm) günümüze kadar Kur'an'ı tertemiz dağarcıklarına giydirilen atlas ve ipekten bir elbise gibi koruyan kutlu nesil, ümmeti Muhammed'in her döneminde var olmuş ve Kıyamete kadar da var olacaktır. Efendiler Efendisi (asm) bu kutlu nesli tavsif ederken 'ümmetimin en kutluları Kur'an hafızları (eşrafu ümmeti hameletu'l-Kur'an) ile gece namazı kılan kimselerdir' buyurmaktadır.³⁷ Bir başka hadiste ise kurrâ 'Cennet ehlinin ârifleri olarak' tanımlanmaktadır.³⁸ Ganimette en büyük pay onlara tahsis edilmekte, şehit olduklarında ilk önce onların defni gerçekleştirilmekte ve genç olsun yaşlı olsun halifelerin danışma meclisinde öncelikli konum onların olmaktadır.³⁹ Hatta kurrâ'nın efendisi olan Ubeyy b. Ka'b 'Kur'an'ı hıfzetmeyi öğrendiğiniz gibi Arapça'yı da öğrenin' diyerek talebelerine her şeyden önce hafızın yapması gerekenin Kur'an'ı öğretmek olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.⁴⁰ Kaynaklarda Kur'an'a karşı gösterilen hassasiyetten dolayı müminlerin rüyalarında Kur'an'ı kimden alacaklarını bile Hz. Peygamber'e (sas) sordukları kaydedilmektedir.⁴¹ Tabakât kitaplarına konu olmuş pek çok alimin 'Kur'an'ın tamamını topladı (ezberledi), ehlu'l-kur'ân'dandır, hameletu'l-Kur'ân'dandır, şeyhu'l-mukriin'dir gibi ifadelerle taltif edildiği görülmektedir. İlginçtir ki, Enbiya suresi 7. âyette⁴² geçen ehle'z-zikr ifadesini İmam Kurtubî, İbn Zeyd'den yaptığı nakille ehlu'l-kur'ân olarak yorumlamaktadır.⁴³ Ehlü'l-Kur'ân ve huffazın öneminden dolayı pek çok Müslüman hanede çok küçük yaşta hafızlık yapan ve bülbül gibi hayatının sonuna kadar şakiyan fertler hiç eksik olmamıştır.

Bugün sıklıkla kullandığımız hafız (koruyucu ya da ezberleyici) kelimesi yerine erken dönemde taşıyıcı manasına gelen hamale kelimesinin kullanılması oldukça manidardır. Çünkü taşıyıcı sadece ezberleyen değil, onu nesilden nesle aktaran ve kendi hayatında da en ince detayına kadar yaşayan kimse demektir. Ecdadın hafızları, huffaz-ı kiram şeklinde nitelendirmesinin altında yatan temel espri de, onların Kur'an'a canlı zarf olmaları, mukaddes vahiy yükünü indi ve nefsanî hiç bir arzuya geçit vermeyecek şekilde ruh dünyalarına aksettirmelerinden dolayıdır. Kur'an hafızlarının Allah'ın kelamına canlı zarf olmaları, kadim

Ecdadın hafızları, huffaz-ı kiram şeklinde nitelendirmesinin altında yatan temel espri de, onların Kur'an'a canlı zarf olmaları, mukaddes vahiy yükünü indi ve nefsanî hiç bir arzuya geçit vermeyecek şekilde ruh dünyalarına aksettirmelerinden dolayıdır.

37. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *Târib-u Bağdâd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1997, IV.124.
38. Abdurraûf el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadir*, Beyrut: Dâru'l-Marîfe 1972, IV.535.

39. Buhâri, *Sabihu'l-Buhâri, Kitâbu'l-Ûtisâm bi's-Sünneti*, İstanbul: Çağrı Y. 1992, VII.163; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, Kahire: Dâru'l-Fikr 1988, XIII.342-3.

40. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, (tah) Said M. el-Lahhâm, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1989, VII.150.

41. Bağdâdî, a.g.e., III.183.

42. 'Biz senden önce de ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakim erkekleri peygamber gönderdik. Şayet bilmiyorsanız, hatırlayıp bilenlere sorunuz.'

43. Kurtubî, *el-Câmi' li-Abkâmi'l-Kur'an*, ts. XI.272.

Kutsala ve şeaire saygı konusunda Kur'ân'ın yazılması, okunması ve ezberlenmesi ne kadar önemliyse, onun tefsiri ve doğru anlaşılması da son derece ehemmiyetli konulardan biridir.

dönemden günümüze kadar onları toplum içinde ayrıcalıklı kılmıştır. Efendimiz (asm) Akabe'de Medinelilerle buluşmasından sonraki ilk icraatı, onlara Kur'ân'ı öğretecek birisini göndermek olmuştur. İbn Hişâm, Medine'ye mukrî (Kur'ân öğreticisi) olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr'in konumuyla ilgili önemli bir hikâyecik düşmüştür: 'Mus'ab'ın Medine'deki konumu Es'ad b. Zurâre'ninkinden daha yüceydi'.⁴⁴ Yine bu dünyanın asrı saadetteki önemli bir temsilcisi (Ebû Huzeyfe'nin âzatl kölesi Sâlim) Yemame'de kendisine sancağın niçin verildiğini sorduğunda, şu cevabı alır: 'Sen Kur'ân'ın hafızısın (koruyucususun), O'nun sahibinin sağlam durması gibi şehit oluncaya kadar duracaksın.' Bu cevap karşısında Sâlim Hazretleri 'şayet sağlam durmazsam ne kötü Kur'ân taşıyıcısıyım' der.⁴⁵ Sancaktarlığı kusursuz yerine getiren hafızımız, Yemame'de şehit edilinceye kadar arkadaşlarına 'Ey Müslüman topluluğu, siz Allah'ın cemaati, onlar ise şeytanın avaneleridir' dediği⁴⁶ nakledilmektedir. Böylece o, hem Muhacir ve Ensar'ı sağlam durmaya davet etmekte hem de Mevla-i Müteal'in hıfz ve siyanetinin inananlar üzerinde olacağına bildirmektedir.

Kutsala ve şeaire saygı konusunda Kur'ân'ın yazılması, okunması ve ezberlenmesi ne kadar önemliyse, onun tefsiri ve doğru anlaşılması da son derece ehemmiyetli konulardan biridir. Kur'ân tefsiriyle ilgili temel yaklaşımın ana parametrelerini özetleyecek olursak, başta Kur'ân'ın bizzat kendisi, sonra da sırayla Allah Resulü (asm), sahabe ve tabiin nesli ve sonradan oluşan ve kesintisiz günümüze kadar gelen İslâm tefsir geleneğidir. İmam-ı Şafii Hazretlerinin harika tespitiyle belirtecek olursak: Ümmetin (ulemasının) bütün söyledikleri sünnetin şerhi, sünnet ise bütünüyle Kur'ân'ın şerhi, Kur'ân'ın tamamı ise Esmayı Hüsna'nın şerhidir. İmam-ı Şafii'nin bu bütüncül tespitine ismi zikredilmeyen birisi de mini bir ilave yaparak bu salih daireyi tamamlamaktadır: Esmayı Hüsna'nın hepsi de İsmi A'zam'ın şerhidir.⁴⁷ Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'in hem yorum hem de mahiyetini sadece Kelam sıfatının bir tecellisi yerine, O'nun irtibat dairesini bütün Esmâ ile birlikte İsmi A'zam'a kadar götüren bu varoluşsal tanım klasik ve modern tariflerin belirlediği sınırı aşmaktadır. Bugün Kur'ân'ın yorumlanması ve muasır muhataba anlayacağı dilde aktarılması gerektiğini düşünen kimselerin, zerre kadar me'hazin kudsiyetine sayguları varsa, İmam-ı Şafii'nin iç içe geçmiş halkalar şeklinde sunduğu hermenötik katmanları nazarı itibare almaları elzemdir. Söz konusu dairenin vüs'atine aşinalığı nispetinde sahih tefsirlerin ortaya çıkacağını herhalde ifade etmeye gerek yoktur.

Sağlam iman, bildikleriyle amel etmek ve iyi niyetli olmak vb. hu-

44. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebviyye*, Mısır: Matbaat-u Mustafâ el-Bâbi 1955, I.434.

45. Taberî, *Târibü't-Taberî: Târibü'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Kahire: Dâru'l-Meârif ts., III.291.

46. Taberî, a.g.e., III.288-291.

47. Zerkeşi, *Burhan*, I.6.

suslar, Kur'an okuma ve anlamadaki öncelikli şartlardır. Bununla birlikte Müslümanların vahyi doğru anlamada sahip oldukları yegâne ölçü iman ve amel birlikteliği değildir. İslâm geleneği, Kur'an'ı tefsir ederken sağlam parametreler üzerine usûlünü bina etmiştir. Her ne kadar devasa tefsir geleneğini burada özetlemek imkânsızsa da genel olarak müslüman müfessirler Kur'an yorumlarında iki ana referans kaynağına sahiptirler: metin içi ve metin dışı tefsir malzemeleri. Burada metin içi kriterler derken de doğrudan Arapça ve Kur'an'ın Kur'an'la yapılan sağlıklı tefsir yöntemi kastedilmektedir. Kur'an'ın yazılı Arapça bir metin olması⁴⁸ müfessirlerin Arap diline vukûfiyetini olmazsa olmaz bir şart yapmıştır. Tefsir usûlü kitaplarında müfessirin Kur'an tefsirine başlamadan önce bilmesi gereken ilimlerin başında da luğat, nahiv, sarf, belagat (bedî', beyân, meânî), kıraat⁴⁹ gibi linguistik donanımı zorunlu gösteren sahaların gelmesi de tesadüf olmasa gerektir. Hatta İslâm medeniyetinin taşıyıcı rolünü üstlenen usûl-ü fıkıh ilmi de Kur'an lafızlarının delaletlerinin anlaşılması için geliştirilmiş bir yöntem kabul edilmiştir. Böylece ulema, Kur'an ayetleri yorumlanırken Arapçanın delalet ettiği ve kullandığı kurallara uygun bir usûl ortaya koyarak tefsiri keyfilikten de kurtarmaya çalışmışlardır.⁵⁰

Müslüman müfessirler Arap dilinin bilinmesinin yanısıra metin içi farklı göstergeler de kullanmışlardır. Bunlardan biri de bağlamdır. Klasik terminolojiyle ifade edecek olursak sibâk ve siyâk⁵¹ ya da belagat diliyle özetlersek li kulli makâlin makâm'dır (her sözün metinsel bir bağlamı vardır). Abdulhalim'in de belirttiği gibi bağlamla ilgili teoriyi ortaya koyan modern düşünür Malnowski'den (context situation) bin yıl önce müslüman ilim adamları makâm teorisini geliştirerek metin analizinde edebi bir çığır açmışlardır.⁵² Metin göz ardı edilerek yapılan yorumlar kendilerini kolay kolay kabul ettiremezler. Ayrıca Kur'an'da bazen lafızlar mecaz, müşterek, umum ya da husus bildiren özellikler gösterebilir. Bu tür ifadelerde kelimelerin sözlük anlamlarını bilmek yeterli olmayabilir, bu nedenle metinsel bağlam Kur'an'ın anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

İslâm medeniyetinin taşıyıcı rolünü üstlenen usûl-ü fıkıh ilmi de Kur'an lafızlarının delaletlerinin anlaşılması için geliştirilmiş bir yöntem kabul edilmiştir. Böylece ulema, Kur'an ayetleri yorumlanırken Arapçanın delalet ettiği ve kullandığı kurallara uygun bir usûl ortaya koyarak tefsiri keyfilikten de kurtarmaya çalışmışlardır.

48. Yûsuf, 12:1-2.

49. Geniş bilgi için bkz. Suyûti , a.g.e., II.1209 (el-ulûm elleti yahtâcuha el-müfessiru adlı başlık altında incelenmiştir.); Suat Yıldırım, 'Makbul Tefsirin Şartları', Yeni Ümit, 14/4 (2001), 5-7.

50. Zerkeşi her ilmin doğrudan Kur'an'da ortaya çıktığını, şayet Kur'an'dan kaynaklanmıyorsa, o ilmin bağlayıcılığının olamayacağını söylemektedir. Çünkü ona göre Kur'an'dan kaynaklanmayan ilim delilsiz demektir. Ayrıca Beyhaki'de İbn Mes'ûd'tan gelen bir görüşe göre şöyle demektedir: 'Kim ilim istiyorsa Kur'an'a baksın, onun manalarını düşünsün.' (Zerkeşi, a.g.e., I.100). Benzer bir bakış açısını da Suyûti sergilemektedir. Suyûti el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an adlı meşhur eserinin bir bölümünde (el-ulûm el-müstenbeta min el-Kur'an) Kur'an'dan istinbat yoluyla çıkarılan ilimlere ayırmış ve müfessir Mursî'den nakilde bulunarak Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olacak çok sayıdaki ilmi zikretmiştir. Başlıcaları usûl-ü fıkıh, fıkıh, tefsir, belagat'tır ki Kur'an'dan çıkarılmakla birlikte O'nun hizmetinde de kullanılmaktadır.

51. Kur'an'ın sure ve ayetleri arasındaki ilişkiyi klasik usûlcülerimiz münâsebet, tenâsüb ya da irtibât başlıkları altında incelemiştir.

52. M.A.S. Abdul-Haleem, 'Context and Internal Relationships: Keys to Qur'anic Exegesis', (eds.) G. R. Hawting and Abdul-Kader A. Shareef (eds.), Approaches to the Qur'an, London: Routledge 1993, 73.

Hz. Peygamber'in sadece kavilleri değil, nebevî uygulamaları da bir Kur'an tefsiri olmaktadır. Efendimiz'in öncelikli yeri mahfuz olmakla birlikte Kur'an'ın anlaşılmasında sahabenin de ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Bağlamla ilişkili diğer bir metin içi te'vil aracı ise, yukarıda da belirtildiği gibi Kur'an'ın Kur'an'la tefsiridir (el-Kur'an'u yüfessiru ba'duhû ba'dan). Böylece Kur'an'ın bir yerinde mücmel, mübhem, mutlak ya da umum olarak gelen bir ifade başka bir yerde tafsîl, müfesser, takyîd ve tahsîs edilebilir. Modern edebiyat kuramları terminolojisinde intertextuality⁵³ (metinler arası ilişki) tabirinin karşılığını bulan bu yöntemi, tefsir usûlü rivayet tefsiri kategorisinde değerlendirir ve onu Kur'an tefsirinin en makbul ve ayrılmaz bir yorum aracı olarak kabul eder. Biz ise, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini tamamen metin içi kriterler arasında değerlendirdik. Bunun tefsir usûlündeki karşılığı dirayet tefsiridir.⁵⁴

Müslüman müfessirlerin metin dışı da çok sayıda yönetime başvurduğu gözlemlenmektedir. Bu yöntemleri bir cümleyle özetleyecek olursak 23 yıllık vahiy ortamının tarihidir. İyi bilinmesi gerektiği vurgulanan vahiy tarihini de Hz. Peygamber'in ve muhataplarının dini, kültürel ve sosyal hayatı, esbâb-ı nuzûl ve nasih mensuh'la ilgili rivayetler oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten usûlcülerimizin üzerinde durdukları Mekkî-Medenî ayrımını da zikredebiliriz. Bu konuda öncelikle vurgulamamız gereken husus Kur'an'ın, Allah tarafından seçilen ve vazifesi tebliğ, tebyin ve tefsir olan Hz. Muhammed'in (asm) vasıtasıyla insanlığa ulaştırılmış olması gerçeğidir. Böylece Hz. Peygamber'in sadece kavilleri değil, nebevî uygulamaları da bir Kur'an tefsiri olmaktadır.⁵⁵ Efendimiz'in öncelikli yeri mahfuz olmakla birlikte Kur'an'ın anlaşılmasında sahabenin de ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu çerçevede metin dışı en önemli referans kaynağı esbâb-ı nuzûl rivayetleridir. Esbâb-ı nuzûl konusunu ise, doğrudan Hz. Peygamber ya da vahiy ortamına tanıklık eden sahabeden gelen rivayetler oluşturmaktadır. Kur'an bütün insanlığın hidayetini üzerine almış bir kitaptır. Bu nedenle zaman ve mekânın farklılığı ya da insanoğlunun bazı problemlerinin şekil değiştirmesiyle Kur'an'ın hidayet fonksiyonu değişmemektedir. 1400 sene önce insanlığa yol gösterdiği gibi şimdi de göstermektedir. İşte tam bu noktada esbâb-ı nuzûl rivayetlerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çok çeşitli olaylara sınırlı Kur'an nasslarının aydınlatıcı ikliminden istifade ettirmek esbâb-ı nuzûlle sağlanabilir. Çünkü ayetlerin arkasında yatan sebep ya da hikmetler onlar vasıtasıyla bilinebilir.

Ancak burada önemli bir konunun altını da çizmekte fayda vardır. Esbâb-ı nuzûl rivayetlerinin ehemmiyetine rağmen çok sayıdaki ayet ya

53. Abdul-Haleem, a.g.e., 73.

54. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Ankara: Kitâbiyât 2003.

55. Hz. Peygamber, klasik ve modern müfessirlerde olduğu gibi fatiha-nas arasındaki sureleri ya da her hangi bir sureyi baştan sona kadar tefsir ederek sahabeye dikte ettirmemiştir. Hz. Peygamber'in tefsirini tespit ederken de İbn Abbas ya da onun meşhur talebeleri gibi şahısları esas alarak onların ortaya koyduklarına benzer şeyler aramamalıyız. Aksi halde Hz. Peygamber'e ait bir kaç kelime ya da ayet tefsirinin dışında bir şey bulamayız. Burada vurgulanması gereken Allah'ın (cc) Kur'an ile dinini (İslâm) vaz' etmesi ve Hz. Peygamber'in de bu vaz'î hakikati sünnetiyle örfî hakikat haline getirmesidir. Hz. Peygamber'den nakledilen tefsir rivayetlerinin sayısıyla ilgili istatistikî bilgi için bkz. Koç, a.g.e., 102-115.

da ayet pasajlarının sebep-i nuzûllerinin olmaması böyle bir tevîl aracının Kur'ân tefsirinde etkinliğini sınırlamaktadır. Esbâb-ı nuzûlle ilişkili bir başka nokta da bu olayların Kur'ân'ın belirleyicisi değil (ayetlerin iniş sebepleri), bilakis onların anlaşılmasına vesile olan bir tefsir aracı olmalarıdır. Bu ince farkı anlamayan pek çok kişi esbâb-ı nuzûlleri esbâb-ı vurûd ya da vucûd olarak anlamak (ayetin zorunlu –varlık- şartları, olgunun nassa doğrudan müdahalesi) durumunda kalmış ve sonra da sebebin olmadığı yerde nassın (müsebbebin) da geçerliliğini kaybettiğini söyleyerek Kur'ânî nasların geçiciliğini ya da tarihselliğini iddia etmişlerdir. Bu tür bir yaklaşım, 20-21. yüzyıldaki bazı marjinal görüşlerin seslendirilmesine kadar müslüman tefsir geleneğinde rağbet görmemiştir.⁵⁶ Çünkü Allah'ın maksatları tarihin hiç bir döneminde değişmemiş ve değişemez de. Dolayısıyla bu maksatların taşıyıcısı olan Kur'ân ayetlerinin de tarihsel şartlar tarafından belirlendiğini söylemek tefsir geleneğimiz göz önüne alındığında doğru bir yaklaşım değildir.⁵⁷ Burada kategorik ve metodik açıdan çerçevesi çizilmemiş olan 'durum-değer' ayrımının da bir şey ifade etmediğini belirtmekte fayda vardır. Çünkü durum-değer ayrımı metni okuyan çağdaş düşünürün subjektifliğiyle malûl ve indî bir durumdur. Birilerinin durum olarak telakki ettiği bir husus diğeri için değer olabilmektedir. Bu nedenle sadece modernite ya da oryantalist baskısı özelinde Kur'ân'ın tarihsel okunması ısrarı, getirisi götürüsü hesaba katılmayan pek çok popülist yaklaşımı doğuracağı kesindir. Ülkemizdeki halihazırdaki kuru tartışmalarda söz konusu sahte popülizmi görmek mümkündür.

Çağdaş okurun bu ısrarının altında Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili algı sorunlarının yattığı da bir gerçektir. Onu sadece epistemik bir düzeye indirgeme ve anlaşılmayı bekleyen pasif ve basit bir edebi ürün olarak görme ya da her ayet bugün bize lazım değil mentalitesi bu sorunun kaynağı durumundadır. Hâlbuki Kur'ân'la Müslümanların ilişkisi bu sığ irtibattan çok ötelere geçmektedir.

Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili lahutiliği Kaside-i Bürde müellifi ne kadar güzel ifade eder: lem yakterin bi-zemanin vahye tuhbiruna ani'l-meâdi

56. Konuyla ilgili Fethullah Gülen Hocaefendi'nin şu tesbiti oldukça önemlidir: 'Bir kere meseleyi sebep-müsebbep çerçevesinde değerlendirecek olursak, sebep olmadığında müsebbebin de olamayacağı tabiidir. Bu da o sebepler olmasaydı bu âyetler nâzil olmazdı manasına gelir ki, böyle bir hükmü kabul etmek katıyîen doğru değildir. Zannediyorum meseleye iktiran kavramıyla yaklaşmak daha yerinde olur. Böyle bir yaklaşım üzerinde az duralım: Her hangi bir sebeple alâkalı ayeti, Allah (cc) ezeli hikmetiyle inzal edecekti ama, bu ayet belirli bir hikmete mebnî olarak her hangi bir sebeple irtibatlandırılmış ve öyle nâzil olmuştur. Evet, meseleyi bu şekilde yorumlamak kabildir...' (bkz. Ergün Çapan, 'Kur'ân'ın Evrenselliği ve Tarihseli Yaklaşım,' Yeni Ümit, 15/4 (2002), 38).

57. 1920'li yıllarda öncülüğünü Mısır'lı yazar Taha Hüseyin'in yaptığı, Kur'ân'ın ortaya çıktığı şartlar tarafından oluşturulan tarihsel bir metin olarak anlaşılmasının gerekliliği görüşü daha sonra Fazlurrahman, Hasan Hanefi, Nasr Hamid Ebû Zeyd ve Muhammed Arkoun gibi bazı müslüman entellektüel tarafından tekrar edilmiştir. Bu yazarlar, hadlerin ancak mükemmel bir İslâm toplumunda uygulanabileceği iddiası yerine, toplumun Peygamber zamanından bu yana geliştiğini, bu sebeple onların Kur'ân'daki diğer sosyal kavramlar gibi literal anlamlarını yitirdiklerini iddia etmektedirler. (Adil Bebek, 'Micheil Hoebink'e Göre Modernleşme ve Sekülerleşme Konusunda İslâm Düşüncesinin Tarihi Gelişimi', Oryantalistlerin Gözyle İslâm: Yaklaşımlar-Örnek Metinler, (ed.) Ahmet Yücel, İstanbul: Rağbet Y. 2003, 401).

Allah'ın maksatları tarihin hiç bir döneminde değişmemiş ve değişemez de. Dolayısıyla bu maksatların taşıyıcısı olan Kur'ân ayetlerinin de tarihsel şartlar tarafından belirlendiğini söylemek tefsir geleneğimiz göz önüne alındığında doğru bir yaklaşım değildir.

*Maalesef modern
Kitab-ı Mukaddes
tarihi eleştirile-
rinden fazlasıyla
etkilenen çağdaş
entelektüellerimiz
Kur'ân vahiy ta-
rihini, 1300 yılda
(bir milenyumdan
daha fazla bir
zaman dilimi)
tarihsel serüve-
nini tamamlayıp
iki kapak arasına
gelen Eski Ahit ile
üç asırlık bir sü-
reci kaplayan Yeni
Ahitle karşılaştı-
rmaktadırlar.*

ve an Âdin ve an İremi, dâmet ledeyna fe-faget külle mu'cizetin mine'n-nebiyyine iz câet ve lem tedumi/ (Kur'ân'ın) mânaları bize, öldükten sonra dirilmeden, Âd kavminden ve İrem'den haber veriyor ki, böylece muayyen bir zamana mahsus değildir; (O Kur'ân) kıyâmete kadar tahrîf olunmadan, yanımızda daima korunmuş olmakla diğer peygamberlerin bütün mucizelerinden üstündür. Çünkü peygamberlerle gelen mucizeler kendi zamanlarına mahsus ve sürekli olmamıştır.⁵⁸ Fethullah Gülen Hocaefendi ise, Kur'ân'ın mahiyeti ile ilgili kudsiyeti belirtirken şunları söylemektedir ki içselleştirilmesi gereken bir husustur: (Özetle) Kur'ân'ı okurken insanların üzerinde, Kelâmullah olduğu hissini uyarabilme hakikatidir. O'nu önce Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın dizinin dibinde tilâvet ediyor gibi seslendirebilme, sonra Cibril (as) alıyor gibi okuma, ve bütün bunların da ötesinde Rabb'i Rahim'in huzurunda okuyor gibi tilâvet etme şuurudur. Aksi halde ya kıraat edilen ayatu beyyinat gırtlaktan aşağı inmeyen bir gırtlak ağalığı faaliyetinden ibaret kalacaktır.⁵⁹ Mahiyeti bilinmeyen sınırlı idrakimizle anlaşılmayan Kur'ân'ın şuarsuzca ve ruhsuzca okunması yine muhterem Hocaefendi'nin de işaret ettiği gibi manevi hayatımıza katkı sağlamaktansa bizleri duygusuz hale getirmesi çok daha muhtemeldir.

Bu ruhsuzluğun altında yatan ve Kur'ân'ın mahiyetiyle doğrudan ilişkili bir husus da Kur'ân tarihi ile ilgili tasavvurdur. Maalesef modern Kitab-ı Mukaddes tarihi eleştirilerinden fazlasıyla etkilenen çağdaş entelektüellerimiz Kur'ân vahiy tarihini, 1300 yılda (bir milenyumdan daha fazla bir zaman dilimi) tarihsel serüvenini tamamlayıp iki kapak arasına gelen Eski Ahit ile üç asırlık bir süreci kaplayan Yeni Ahitle karşılaştırmaktadırlar. Daha da ilginç ise, Kur'ân'ın toplatıldığı sosyopolitik ortamın (Medine'de Müslümanların icması ve Halifenin otoritesinin varlığı) aksine, ne devlet (bağımsız bir otorite) kurabilmiş ne de ümmet olabilmiş bu iki dini grubun kitap tecrübesiyle Kur'ân tarihini eşdeğer kılama gayretleri potansiyel karmaşıklığın kaynağı konumundadır. Söz gelimi bugün bazı bireylerin Hz. Ebu Bekr (ve Ömer) ile Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen cemu'l-mushaf/mesahif konusunu tanımlarken 'redaksiyon' kelimesini kullanması bu konuda dikkat çekici bir örnektir. Şayet kelimenin kökenine inilecek olursa aslı redigere olan, eski Fransızca'dan özellikle 15. Asırda türediği ve 'sürmek, idare etmek ve geri eski haline getirmek' anlamına geldiği görülecektir. Morfolojik olarak red 'geri', agere ise 'tekrar eski şekline konuşturmak' manasındadır. Günümüz dilinde ise redaksiyon yukarıdaki anlamlarıyla uyumlu

58. Harputi, *Şerhu Kaside-i Bürde*, 153-155.

59. Fethullah Gülen, *Kur'an'a Saygı*, <http://www.newbahar.com/content/view/567/46/>. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Fethullah Gülen, Ümit Burcu, Kur'an'ın Gurbeti ve Fikir İşçileri vd. Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri de bu konuyu Mesneviyi Nuriye adlı eserinin Zeylülhabbe kısmında dile getirmektedir. Gazali de Caferi Sadık Hazretlerinin şunları söylediğini nakletmektedir: 'Kur'an'ı dikkat ve yoğunlaşarak okuduğunu ve bunun sonucunda onu Allah'tan dinliyormuş gibi bir şuur hali elde ettiğini söylüyor. Bkz. Gazali, *İhya*, I.372.

bir şekilde editörlük süreciyle ilişkilidir. Yani bazı kısımların çıkartılması, bazı bölümlerin ilavesi, editörün tasarrufuyla gerçekleştireceği bir dizi düzeltmeler manzumesi demektir. Söz konusu Mushaf'ın cem'i olunca, kelimâ açıdan çok sakıncalı olan bu ifadenin kullanılmasındaki pervasızlığın bizi sadece şaşırttığını değil üzdüğünü de belirtmeliyiz. Yukarıda kısaca da olsa tarihsel serüvenlerine işaret edilen ve farklı versiyonlarının varlığından haberdar olduğumuz Kitab-ı Mukaddes metinleri için söylenecek ve bu metinlerin tarihini tutarlı bir şekilde yansıtan redaksiyon kelimesinin Kur'an-ı Kerim için kullanılması, vahiy tarihi ile mahiyetinin anlaşılmadığının ve en önemlisi de kutsal ve şair tasavvurunun eksikliği manasına gelir ki müslüman münevverler tarafından bu tür ifadelerin seslendirilmesi gerçekten düşündürücü bir hadisedir.

Sonuç olarak Müslümanlar kadim dönemden beri hayatlarında genel olarak kutsal ve şaire, özel olarak da Kur'an'a çok önem atfetmişlerdir. Müslümanlar, Kur'an'ı sadece yazılı bir metin olarak görmemekte, dinlenen ve okunan bir hitap olarak algılamaktadırlar.⁶⁰ Bu nedenle Kur'an'la ilişki ve Kur'an'a hizmet adına her türlü ilim, sanat ve kültürel faaliyetleri maksimum derecede desteklemişler ve en mükemmelini yapmaya çalışmışlardır. Kur'an, Müslümanların hem ibadetlerinin hem de ahlak ve hukuk alanındaki düzenlemelerinin kaynağı olmuştur. Kur'an'ın tefsiriyle ilgili müslüman müfessirlerin çabalarına bakıldığında, aralarında yorum farklılıkları gösterebilir de, genel olarak Kur'an'ın metin içi ve dışı referansları çerçevesinde objektif bir anlayış geliştirmeye çalıştıkları rahatlıkla görülmektedir. Elbette bu her müfessirin ayetleri aynı anladığı ya da tamamen farklı anladığı anlamına gelmemektedir. Tefsirler, ilk bakışta tekrar gibi görünen çok sayıdaki yorum içinde değişik nüanslar barındırmakta ve her müfessirin tefsir metnini yeniden inşa etmede kendisinden bir şeyler kattığı görülmektedir. Farklılıklar arasında birliktelik, birlikteliğin içinde farklılıkların mütemadiyen üretildiği Kur'an tefsirlerinin sınırları çok net çizilmemiş fakat yapılan yorumların da bir şekilde kontrol edildiği sağlam bir gelenek oluşturmuştur.

Kur'an'ın, öncelikli fonksiyonlarından birisi olan rehberliğinden dolayı, hidayet gibi epistemolojik inceleme sınırlarını aşan süreçleri de vardır. Bu nedenle Kur'an'a, teorik bir malzeme yığını, anlamı araştırılan bir mevzu, bir nesne,⁶¹ ya da Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarına ait somut önerileri olmayan her hangi bir kitap olarak bakılamaz. Me'hazin kudsiyeti ve bu Yüce Kalam'ı doğrudan kaynağından

Müslümanlar kadim dönemden beri hayatlarında genel olarak kutsal ve şaire, özel olarak da Kur'an'a çok önem atfetmişlerdir. Müslümanlar, Kur'an'ı sadece yazılı bir metin olarak görmemekte, dinlenen ve okunan bir hitap olarak algılamaktadırlar.

60. Özellikle Kur'ani hitap formülü olan kâla Allahu (Allah dedi/buyurdu) ile Kitab-ı Mukaddes'in it is written in the Bible ya da the Bible says (Kitab-ı Mukaddes'te şöyle yazılmıştır-Kitab-ı Mukaddes şöyle der) formülleri (Josef Van Ess, 'Verbal Inspiration: Language and Revelation in Classical Islamic Theology', Qur'an as a Text (ed) Stefan Wild, Leiden-New York-Köln: E.J. Brill 1996, 190) arasındaki ifade farklılığı da Kur'an hitabının doğrudan Allah'ın Kalam'ı, Kitab-ı Mukaddes'in ise Tanrı hakkındaki Kalam olduğuna işaret etmektedir.

61. Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum: Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması*, İstanbul: Gelenek Y. 2003, 158.

Kur'ân aranızda
bir hakem
ve hüküm
kaynağıdır. O,
hak ile bâtili ayırt
eden ölçüdür.
O'nda her şey
ciddidir. Kim,
baskıdan ve
zalimden korkarak
O'na karşı
güveni ve inancı
sarsılırsa, Allah
da onu helak eder.

alıyor gibi idrak etme Müslümanların gaye-i hayali olmalıdır. Ancak bu vesile ile gerçek anlamda kutsala saygı ve şaire hürmet duygusu geliştirilebilir. Bu elbette ki kuru bir taklitten ibaret değildir. Bilinçli, şuurlu ve hücrelerde bile hissederek Müslümanın fitratının parçası haline gelmelidir. İnananlar, varlıklarını önceleyen bu değer kaynağını kendi hayatlarına derin bir saygı ve vecd halinde aksettirmeye çalışmışlar, kendileri de onun rehberliğinde onun değerler dünyasına etkin bir şekilde katılmışlardır. Böylece Kur'ân'ın anlaşılmasının Müslümanlar için varoluşsal bir esas olması, onunla irtibatın hiçbir zaman kopmadığı ve kopmayacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu tür bir yaklaşım Müslümanların Kur'ân'la dindarlıklarını gözden geçirme imkânı vermektedir. Kur'ân, İzetbegovic'in yerinde tespitiyle belirtecek olursak, 'hayattır, edebiyat değil. İslâm'da, düşünce tarzından çok bir hayat şeklidir'.⁶² Evet, müminler tarihsel süreçte Kur'ân'ı başarılı bir şekilde hayatlarının merkezine koymuşlardır. Sahabe algısında olduğu gibi hayatına bilfiil aksettirmedığı ayeti hafızasına almamıştır. Bu yüzden İbn-i Ömer (ra) gibi bir sahabe Bakara Sûresi'ni sekiz yılda ancak ezberleyebilmiştir. Makaleyi Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili bu yaklaşımları açık bir şekilde bizlere özetleyen bir nebevî hadisle bitirmek istiyoruz:

Kur'ân aranızda bir hakem ve hüküm kaynağıdır. O, hak ile bâtili ayırt eden ölçüdür. O'nda her şey ciddidir. Kim, baskıdan ve zalimden korkarak O'na karşı güveni ve inancı sarsılırsa, Allah da onu helak eder. O'nda sizden evvelkilerin haberleri vardır. O'nda sizden sonrakilerin de haberi vardır. Kim O'nun dışında hidayet ararsa Allah onu saptırır. O, Allah'ın en sağlam ipidir. O, hikmetli bir zikir, hikmet yüklü bir hatırlatmadır. O dosdoğru yoldur. O, kendine uyanları hevalarına uymaktan korur. Lisanlar ve beyanlar O'nun sayesinde herhangi bir iltibasa maruz kalmazlar. Âlimler, O'na asla doyamazlar. Kur'ân, çok tekrar etmekle eskimez ve usanç vermez. İnsanı şaşırtan, hayrete sevk eden güzellikleri bitmez tükenmez. Bu öyle bir kitaptır ki, cinler onu dinlemeye kendilerini saldıkları zaman şöyle demek mecburiyetinde kaldılar: 'Biz çok farklı, hayret ve hayranlık verici bir kitap dinledik. Bu kitap doğruluğa götürüyor. Biz de hemen ona inandık.' (Cin, 72:1) O'nu konuşmasına esas alan doğru konuşmuş olur. O'nunla amel eden mutlaka mükâfat görür. Kim O'nunla hüküm verirse adaletle hükmeder. Kim O'na çağırırsa, doğru yola çağırılmış olur.⁶³

62. Alija Ali İzetbegovic, *Islam Between East and West*, Indianapolis: American Publication 1991, 22.

63. Mansûr b. Ali Nâsif, *et-Tâc el-Câmi' li'l-Usûl-i fi Ebâdisi'r-Rasûl*, İstanbul: Pamuk Y, IV.7; Tirmizi'nin rivayet ettiği bu hadisin çevirisi, Selçuk Camcı'nın '*Bir Hadis Temelinde Kur'ân'a Bakış*, Yeni Ümit, 18 (2001), 17-18, adlı makalesinden alınmıştır.

Abstract

The Quran is the source of arrangements in the fields of worshipping as well as morality and law. When considering the attempts of the Muslim interpreters of the Quran, though we see certain differences, yet we observe that they have generally tried to establish an objective understanding in terms of references within and out of the text. The exegesises contain certain minute differences in the myriad of interpretations which at first sight seem like repetitions. However each interpreter seems to make certain contributions in the rebuilding of the exegesis text. The borders have not been definitely drawn for of the Quran exegesises where similarity among differences and differences in similarities are continually being produced, but this has built a strong tradition in which interpretations are checked up in one way or another.

Key Words

The Quranic Exegesis, exegesis text, exegesis traditions, interpreters, interpretations

